

A Kárpátoktól le az Al-Dunáig
Egy bős üvöltés egy vad zivatar!
Szétszórt hajával, véres homlokával
Áll a viharban maga a magyar
(kisbetű) Petőfi

Még azt se lehetne aláírni, hogy Világos // huszárok, közlegények
Még ebben is van ősi magyar szilajság és ellenszegülés.

Lator László

REGGELTŐL ESTIG*

Fordult hát megint a sorsom, mentünk osztálytársammal-barátommal, Császtvay Istvánnal, felvételizni, *fejkopogtatásra*, ezt a szót csak később hallottam, ez volt első találkozásom a Báró Eötvös József Collegium belterjes szellemével. Az intézményről alig-alig tudtam valamit, inkább csak annyit, hogy bölcsészeknek, tanárjelölteknek való hely, hogy ott lakni lehet, enni is adnak, és, ha van szegénységi bizonyítványunk, fizetni sem kell érte. Pestet nem ismertem, egyedül még a Nagyboldogasszony útját is nehezen találtam volna meg. Bent laktunk, tagságra pályázók, négy-öt napig, egy-egy nevezetes professzorral, egykori kollégistákkal kellett elbeszélgetni, reggel egy cédulán kaptuk meg a nevüket, nem azt akarták kideríteni, mit tud a kötelező tananyagból az ember, inkább azt, mit tudunk azon kívül-felül, meg, szerencsémre, azt is, milyen lehetőségek vannak a felvételizőben. Szerencsémre, mert hamar kiderült, hogy sokan, kivált a pestiek, egy-két nyelven nagyszerűen beszélnek, sokszorosát olvasták, ismerték annak, amit én, kortársaim közül ketten is, két éven keresztül, Hölderlin-szakkörre jártak, én meg két-három versét ha ismertem, azt is magyar fordításban. (Mikor a nyolcvanas években, lelkes szervezők, fel akarták támasztani a '49-'50-ben szétvert, diákszállóvá alakított Eötvöst, és hívtak engem is, vegyek részt az újmódi fejkopogtatásban, nem egy vizsgázótól hallottam: ezt nem tanultuk az iskolában, a tanár úr erről nem beszélt, és megértettem, mi változott meg, a régebbi generációkhoz képest, az új, akár tehetséges, becsvágyó ifjúságban. Elképzeltem, hogy idomult a közszellem, a társadalmi viselkedés, az ötvenes évektől kezdve, a parancsuralom közegéhez, szinte hallottam, hogy mondja otthon az óvatos szülő az ezt-azt firtató, kíváncsi gyerekeknek, te csak ne okoskodj, kisfiam, azt mondd, ami a könyvedben van, amit a tanár úr tanított. És ez a szellem már azokba a tanárokbába is beleköltözött, akik az elővigyázatos szülők gyerekeit tanították, a javasolt anyagot, a hivatalos mértéket használjuk, ami azon kívül esik, arról jobb hallgatni. Tőlünk '47 nyarán sok mindent kérdeztek, de leginkább azt, amit így vagy úgy magunk szereztünk. Jártuk sorra a tanár urakat, nemigen tudtam, ki kicsoda, név szerint csak

* A MEGMARADT VILÁG új kiadása ezzel a fejezettel bővítve a könyvhéten jelenik meg az Európa Könyvkiadónál.

ketjükre emlékszem, Keresztury Dezsőre, volt kultuszminiszter, Makón, egyoldalúan, meg is ismerkedtem vele, meg Ligeti Lajosra, nyilván beszélgetett velem egy németes, mondjuk, Rákosi Zoltán, nevezetes ember volt, a *Válaszban* nagy tanulmányban számolt be, hogy gyógyította versíratással a Sztehlo-intézet háborús-sérült gyerekeit, nyilván jártam Pais Dezsőnél, azaz Tosunál, az időn kívül élő tüskés hajú kis embernél, később nagyon szerettem hallgatni pontos, száraz, mindig szórakoztató szófejtéseit, hát még mikor a zsúfolt 6-os előadóban ismertette (kötelező feladat volt) Sztalin nyelvtudományi írásait: egyetértek *Ivé Sztalin úrral* ebben, abban, de nem osztom Ivé Sztalin úr ilyen s ilyen megállapításait, úr, Ivé, egyet nem értés, azt hittem, onnan, a katedráról viszi el az ÁVO, de csodálatosképpen nem történt semmi. Kifaggtak, nem feltűnően, az idősebb kollégisták is, próbáltak valamit kiszedni belőlünk, az ő véleményük is, ezt még akkor nem tudtuk, beleszámított a közösen kialakított ítéletbe. Valamelyest félreismerve a kollégiumot, verseket is vittem magammal, nem tudom, hogy s miért adtam oda éppen Fazekas Lacinak, talán tudott róla, hogy a *Válasz* hármat elfogadott belőlük, tőle Szász Imréhez kerültek, nála látott belőlük néhányat Fodor Bandi is, s felfedezte bennem költőtársát és jövődő barátját, *költő a javából*, írta naplójába, mikor a *Hajnali vázlatot* elolvasta. Ligeti Lajos, a világhírű orientalista, nyelvtudós (dehogy tudtam róla, hogy az) azért maradt az emlékezetemben, mert amikor már mindenféléről kifaggtatt, megkérdezte, mire készülök, mi szeretnék lenni, ha elvégzem a bölcsészetet, meggondolatlanul azt találtam felelni, hogy író, egy cseppet sem lepezett rosszállással fedtet meg: *rosszul teszi, látja, Szabó Dezsőből is mi lett* (kollégista volt valamikor ő is), *pedig mi lehetett volna belőle, török jövővényszavainkról írott doktori disszertációja ma is alapvető munkának számít*, akkor még nem tudhattam, hogy a kollégiumban az írósgot illetett egy kicsit lekezelni (és persze titokban azért irigyelni), az írás léhaságnak számított, nem fért össze a szigorú tudományossággal, de volt ebben valami kétlelkűség, fel-felemlgették a kollégista írókat, költőket, Laczkó Gézát, Sőtér Istvánt, már csak azért is, mert mindketten megírták a kollégium regényét, a *Királyhágót* és a *Fellegjárást*, a mi időnkét, az Eötvös Collegium szétverését meg Szász Imre, de az ő könyve, a *Ménesi út*, nem csak regény, összegyűjtötte és közzétette benne a válságos korszak részleteikben is, egészükben is szégyenletes dokumentumait. Vagy ott volt Jékely Zoltán, mikor '47-'48-ban megismertem, harmincvalahány évesen már nagy költő, annak tartotta Szerb Antal vagy Halász Gábor is, de két év se kellett, a párthatalom betiltotta, nevét kitörölték a köztudatból, az Írószövetségből kizárták. Találkozásom Keresztury Dezsővel egy cseppet sem volt feszélyezett, kérdéseiben nem éreztem a vizsgáztató irodalomtudóst, még kevésbé az igazgatót, a nemrég még minisztert, inkább a szemérmesen, de valahogy mégiscsak megnyilatkozó költőt. Nemes Nagy Ágnesnek egy akkortájt megjelent verséről kérdezett, rögtön úgy éreztem, kíváncsi a véleményemre, szembesíteni akarja a magáéval, elhitte velem, hogy egyenrangú felek vagyunk. *A reményhez*, a huszonöt éves költő súlyos, sokszólamú versét nem volt könnyű felfejteni, végigmagyarázni, érvelni az ilyen, hézagosan, homályosan is fegyelmezett, pontos gondolatokat közlő-sejtető költészet mellett. Már-már úgy éreztem, Keresztury nem szereti ezt a másféle mozdulatokhoz, formákhoz, szerkezethez igazodó, mondjuk, a hagyományos lírából kiszakadó verset. Vagy csak kíváncsi volt, mennyire értem, hogy tudom szétszedni-elemezni? Most leginkább arra hajlok, hogy tulajdonképpen leckét kaptam a kollégium szelleméből: érdeklő, mit gondolok, hogy s mivel tudom megtámogatni vélt igazamat. Tudhatott költő-becsvágyamról, azért adott a kezembe egy másik verset is, Weöres Sándor *Sorsangyalokját*, az is akkortájt jelent meg az *Elysiumban*, olvastam már Makón, s könnyen

beletörődtem, hogy nem értem minden szavát, Weöres Sándor lírájában nem kellett mindennek a végére járni, elemien, de egész másképp hatott rám, mint amit azelőtt olvastam, összefonódó-szétfutó szólamai, kiszámíthatatlanul társuló képzetei-képei, homályos és hirtelen magyarázhatatlanul megvilágosuló részletei együttesével. Az akkori cím, mert később átkeresztelte *A csillagokra*, mert azok, mondta, éppúgy beleavatkozhatnak sorsunkba, mint a mítoszok Párkái, Moirái, valahogy mégiscsak eligazított, megpróbáltam a mitikus háttérrel magyarázni, persze tökéletlenül, *A sorsangyalokat*, de Keresztury rögtön elgáncsolt, megkérdezte, hogy értem ezt: *Kulcsos könyv betű-lelkei / lóbálják a gyík-fejű lámpát*, a Sors könyvéről még csak-csak tudtam valamit mondani, de hogy miért a *gyík-fejű lámpa*? Az talán Weöres Sándor egyébként gyönyörű magánmitológiájából való, abban minden szó, hang, kép bármikor átcsúszhat valami másba, kiszámíthatatlanba, magától értetődőbe. Hogy jövődő igazgatómat miért érdekelte éppen ez a szinte-szinte felfejthetetlen vers, csak jó fél évszázaddal később tudtam meg. Weöres Sándor egyébként, s ez is emlékezetes pillanat, egy év múlva már nem eshetett volna meg, Kardos László kérésére ('46-ban a *Magyarokban* esszét írt verseiről) baráti körben elmondta, mit jelent, hogy érthető ez a különös módszerrel frott vers. Ott volt, Kardos Lászlón kívül, Illyés Gyula, Kassák Lajos – és Keresztury Dezső. De ha meg nem magyarázza, tudjuk-e követni a Weöres-képzelet csakis rá valló kanyarait? *Az az angyalrend, mely történések következményeit tükkör-szerűen visszaveri a teremtett világra*, így látja a Párkákat, a kauzalitás szellemeit. Hát az emberi világ? *Ha a világot egy billiárd-partinak tekintjük, akkor ez az angyalrend jelenti a billiárdasztal szegélyét*, elég furcsa észjárás ez is. Így magyarázza meg Fülep Lajosnak a vers alig érthető vagy érthetetlen, mégis nyilvánvaló szépségeit. De micsoda születéstörténet van a vers mögött! *Így szóltam magamhoz: „Sok-mindent kaptál már sorsod angyalaitól: köszönd meg nekik egy himnusszal. S hogy e himnuszban mi legyen, azt bízd őrájuk.” Elindulásul leírtam négy értelmetlen sort: naur glainre iki / vobe gollu vá / tian plitei keumu tié / hom vonnan mí.* Ír, képzelt nyelven, valamit, minden szónak tíz-húsz jelentést ad, leírja a szeszélyesen választott szavakat, s a maga gyártotta szótár kényszereihez igazodva lefordítja a maga koholta vakszöveget, ebből a nyersfordításból formálja meg a végleges változatot: *Hogy a vers tartalma, a sors-hatalmakról való tanítás, hogyan bújt bele az értelmetlen sorokba, s hogyan vált az egész vers gerincévé: ezt nem tudom.* Ha én ezt az egészet akkor, '47-ben olvastam volna! Mi mást is tehettem volna hozzá: íme a zseni, az istenek kegyeltje, valaki dolgozik helyette, neki csak el kell fogni a lélek árján fénylő forró ígéket, aztán jöhet a szervezett, fegyelmezett, türelmes munka. És ha merem volna, mondhattam volna úgy is, ahogy ő írta az oly igen tisztelt Fülep professzor úrnak: *Ez a művészet csodája, hogy az ember sokkal nagyobbat szarik, mint amekkorára a seggén kifér.* Aztán komolyabb hangfekvésben: *A művészet nyilván nem e világból való; az elemzés csak addig a kapuig tudja nyomon kísérni, ahol az ismeretlen kezdődik.* Nem tudom, vizsgáztatom hányast adott teljesítményemre, lehet, figyelme annak is szólt, hogy esetleges pályatársát látta bennem (jártunk is később együtt irodalmi estekre, Zalaegerszegre, szülővárosába, voltunk könyvhéten, Babits-émlékülésen, Szekszárdon, kapcsolatunk megmaradt, terebélyesedett), mindenesetre azt hiszem, felvételemre szavazott, s ebben szerepe lehetett annak is, hogy a maga társadalmi képzetét fedezte fel bennem, történetemben, merthogy szó esett, ha jól emlékszem, családomról is. Bekerültem hát az Eötvös Collegiumba, szerencsés véletlene volt ez is életemnek, mert nyilván szerencse is kellett hozzá, hogy sokak, nálam képzetebbek-felkészültebbek közül kiválasszanak, hogy kitanulhassam a filozfemesterséget, hogy belém költözhessen az Eötvös Collegium akkor még gáttalanul szabad, semmiféle rangot-tekintélyt nem tisztelő

szelleme. Így van ez akkor is, ha két és fél év múlva kizártak addigra már alakját veszített otthonomból, s közben meg kellett tapasztalnom, emberekben és helyzetekben, a sokféle és sokféle terjeszkedő rontást. Kezemre járt a sors még abban is, hogy, ha nem is kollégistaként, de elvégezhettem az egyetemet (ez kizáratásunk után kétségesnek látszott), s négyéves körmendi tanárkodásom hozzásegített, hogy visszanyerjem egyensúlyomat. '47 szeptemberében lettem fővárosi polgár, s egy nekem szinte-szinte ismeretlen, felfedezni való világ kínálta magát. Kiskoromban nemhogy Budapestet, de valamirevaló nagyvárost se láttam. Az a társadalmi közeg, amelyben éltem, alig-alig volt, legalábbis köznapi stílusában, szokásaiban polgári, legfeljebb meglehetősen műveltsége, ha részleteiben esetleges volt is, meg szellemi mozgékonyága mutatott értelmiségi jegyeket. Lehet, szokásaiknak történelmi okai is voltak, például annak, hogy nem utaztak. Hallottam, hogy régebben, a monarchiában, voltak, akik jártak a tengerre nyaralni, nagyanyám sokat emlegette Cirkvenicát, fel-felidézte, hogy szalad, mezítláb, a forró homokban, apró rákokkal teli zacskókkal egy fiú, és *gamberi, gamberi*, kiabálja. Nem tudom, a cseh világban volt-e egyáltalán útlevelünk, de még Prágát is csak '56 nyarán láttam életemben először, nekem a város a hajdani megyeszékhely, Nagyszőlős volt, akkor még szép kisváros, tízvalahányezer lakosa volt, Ungvárt, Munkácsot, de még Beregszászt sem láttam. Egy családi esemény kellett hozzá, szőlősi unokanéném ment férjhez egy pesti unokabátyámhoz, 1937-ben, az esküvőre jöttünk a magyar fővárosba, Csapot elhagyva, Záhonyban elő lehetett venni zsebünk mélyéről a fiókok, szekrények alján rejtgetett nemzetiszínű szalagot. A Vámházban laktunk, egy rokonnál, valamilyen hivatalt viselt ott, neve, Pellionisz, felgyújtotta képzeletemet, sehogy sem illett bele nyelvi szokásaimba. Az emeleten laktunk, szemben ott volt a Gellérthegy, akkor még persze szobortalanul, a Gellért Szálló, furcsa tornyaival, kupolácskáival, jobbra a Várhegy, a vár, csupa elképesztő, valószínűtlen épület, a képzeletemben már-már szárnyra kelő, szépen ívelt hidak, bámultam a villamosokat, azt se igen tudtam, hogy van olyan a világon, előttem, lenn, a falak közé szorított, a Tiszához, gyerekkori folyóomhoz képest hatalmasan áradó Duna, kikötve vagy elhaladóban személy- és teherhajók, uszályok, vontatók, lecsapott kéménnyel be a híd alá, ki a híd alól, este káprázatos kivilágítás, sosem látott fényesség, villogó reklámok, tündöklő színjáték. '44 októberében-novemberében nem ilyen nagyvárost láttam, sötét volt, sebzett, fenyegetett és fenyegető. És mikor, három év múlva, otthonom lett, ha nem is tartós otthonom, végre megismerhettem, sokfelé még mindig romos, himlőhelyes házak, hosszú időre belém rögződött, nem tudom, miért éppen az, a Margit körúti Regent-ház, a füstszagú gödör, benne, talán még akkor is, halottak, a falakon golyónyomok, itt-ott megvakult ablakok, üres házhelyek, de a kollégium környéke, a Nagyboldogasszony útja, a Gellérthegy oldalában épen maradt házaival, feltámadt kertjeivel, tojáslámpáival, ezt a nevet mintha én találtam volna ki, újra eleven eszpresszóival, kocsmáival, a Sanghai bár villogó vörösével, meg az első ép híd, a volt Ferenc József, új nevén Szabadság híd, az már '46 augusztusában megnyílt, villamoson, a 49-esen vagy gyalog mehettünk rajta az egyetemre, már a gyógyulást ígérte. *Romváros tetői, / romok és romok, / ragyognak a romtetők / és ragyognak ők, a nők, / vadliliomok. / Nők, nők a tetőkön / és semmi sincs a nőkön*, mintha belőlem szólt volna Nadányi Zoltánnak ez a nagy terű sanzonja. És persze legelőbb is fel kellett fedezni a kollégiumot. Mikor beköltöztünk, s úgy éreztük, miénk a világ, megkezdődött a nevelésünk, elkövetkezett a gólyahét. Most jön csak az igazi felvételi, ezt táplálták belénk, most dől el, csakugyan benn maradhatunk-e a már magunkénak tudott otthonunkban. Riogattak, képtelen dolgokat műveltek velünk az idősebb kollégisták, a tanár

urak, eleinte nem is igen tudtuk, mennyi a komoly próbatétel és mennyi a játék, a komisz komédia ebben az egész ugráltatásban. Indulásnak kapott az ember egy ijesztően bonyodalmas, kivált két-három nap alatt, átláthatatlan, megírhatatlan, csak megfeszített könyvtári kutatómunkával megalapozható feladatot. Beültünk hát a csodálatos, de egyelőre inkább riasztó, különféle részlegekre osztott, nyolcvanezer kötetes könyvtárba, azt sem igen tudtuk, hova nyúljunk, nekiláttunk a reménytelen *seggelésnek*, így hívták a reggeltől estig gyakorolt filozofmunkát, kollégistaszó volt a *filosz* is, a bölcsészeket jelentette, a *dögész* meg a matematikusokat, természettudósokat. Az *érzéki szerelem metafizikája Schopenhauer műveiben*, ez volt a címe a rám rótt dolgozatnak, nekiestem hát, vaktában, a filozófusnak, németül persze, magyarul se nagyon értettem, mikor megpróbálkoztam vele, s legfeljebb sejtettem, hogy ez a dolgozatírás csakis arra való, hogy a tudására, tehetségére, felvételijére büszke gólyát ráébrésze: szájalmasan tudatlan senki-semmi. Pedagógiai célzattal kellett leleményesen megszegényíteni, jöttek, egész évben, a meg-megújuló gólyagyötrések, az agyafúrt vizsgáztatások (a kurva gólya ezt se tudja, arról sincs fogalma), az éjszakai lehúzások, a majdnem szolgai teendő kényszerre. Nem mondom, annyi eredménye biztosan volt, hogy az ember, ha valamivel leégették, ment a könyvtárba, utánanézni mindennek, s ez is tette, hogy természetes életformája lett az állandó könyvtári munka. Később, a szemináriumokon, a vezető tanár annyi olvasnivalót rótt ki ránk, hogy úgy éreztük, nem lehet mindent lelkiismeretesen birtokba venni, használhatóvá rendezni, mégsem szabad feladni. De én azért mindig azt gondoltam, oka is van a gólyanyúzásnak, nem csak célja, az idősebb tanár urak, így illet, komédiázó tisztelettel szólítani a harmad-negyed-ötödéveseket, így élték ki természettől való vagy az aszketikus szerzetesi életmód gerjesztette agresszív ösztöneiket, lehúzásokor akár ki is lehetett választani, melyikükben a legtöbb a seggreverőssíval kiélhető erőszakos hajlam. Nekem szerencsém volt szobatársaimmal, Rusvay Tibor, Dörnyei Sándor s egy évig az '57-ben kivégzett Brusznai Árpád (az akkor veszprémi első titkár, később belügyminiszter erőszakolta ki a halálbüntetést, a rendszerváltás után a rettegésbe, s talán a büntudatba, beleőrült, lelőtte feleségét, majd öngyilkos lett) voltak a lakótársaim. Négyen, két szobában, ez volt az a bizonyos családrendszer, s hozzá a mindig közös ebéd, a megszabott ülésrend, a különféle szertartások és a közösségi élet begyakorolt formái, a komoly beszélgetések és a féktelen ordítózások, a trágár elnökválasztási rigmusok, az évtizedeken keresztül kialakult, egy-egy részletükben már jelentésüket vesztett viselkedési szokások ugyanúgy alakítói-fenntartói voltak a kollégiumi szellemnek, mint az életformává vált filozofmunka. Kellott aztán a gólyahéten előadásokat hallgatni, rendszerint leleményesen megszerkesztett, tudomány és a tudományt kifecimítő halandzszásás elegyét, egyik, emlékszem, a *kromatikus hipppológiát* taglalta, később a nyelvtudomány egy valóságos szeletében találkoztam a *lőszintannal*. Hallgattunk egy vallásfilozófianak álcázott, papos-dagályos, de szakszerű elmélkedésével, okfejtésével a skolasztikus bölcselőre hajazó értekezést, Deme Laci mesterien, megejtően csinálta, riadt figyelemmel figyeltük, de a csúcsponton váratlan fordulat következett: *mert akár Béthel, akár Bethsabé*, így indult a zárómondat, s hosszú, hatásos szünet után így zárult: *a gólyáknak lőfasz a seggükbe*. A gólyahét nagy attrakciója volt a Janicsek István-szavalóverseny, névadója egy legendás őrült kollégista, állítólag felköltözött, bezárkózott egy toronyszobába, ott élte le kollégiumi éveit. Mindnyájan kaptunk egy-egy célzatosan kiválasztott verset, be kellett vágni, színésziiesen előadni. Egy ideig akár komolyan is vehettük szerepünket. Betereltek az ebédlőbe, nem akármilyen közönség elé kellett állnunk, nemcsak kollégista tanár urak ültek ott, hanem meghívott vendégek, elődeink, rögtön az

első sorban Kodály Zoltán, vagyis Kodály úr, Pais *Tosu*, egy nevezetes szófejtésének köszönhetné nevét, Sötér István vagy Jékely Zoltán és ki tudja még ki mindenki. Nekem Gyarmathy Erzsébet egy erotikus verse jutott, *mellén feküdtem, térde közt a térdem, / így süllyedtünk a parttalan sötétben*, de még bele sem fogtam, máris kikészítettek, ott volt, a földre kiterítve, a legfrissebb *Szabad Nép*, egy vad hang beordította, gólya, álljon az újságra, s alighogy, már akkor rettenetes zavarban, ráléptem, egy másik hang ripakodott rám: *kurva gólya, megtapossa a Párt lapját*, s bár akkor a párt még nem volt a *Párt*, riadtan kezdtem bele a versbe, de az első sorpár után máris belekiabáltak, *magyarázza meg ezt a pozitívát, egy nő írja ezt a verset, térde közt a térdem, hogy lehet így kopulálni*, nem tudom, hogy került a viharos beszélgetésbe Ócsa, *magyarázza meg a gólya, mi az a csa, hol találkozik vele még a nyelvünkben*, s ha az ember könnyelműen belement a trágár játékba, kíméletlenül lehurrogták. A gólyahétnek ezzel vége lett, de, ha nem is ilyen szervezeten-töménnyen, a gólyanyúzás különféle formái, a váratlan lehúzások egész évben folytatód-tak. De mit számított az nekem, szűk két esztendővel azelőtt még géppisztolyos örök közt botladoztam, s nem nagyon hittem, hogy élve megúszom, hogy épségben hazake-rülök. Előbb Makón, most Pesten még inkább, kinyílt előttem a tágas, tündökletesen szép világ. A szemináriumok, a könyvtár, a dolgozatok, a léhaságok tagolta fegyelmezett filozófiatorma – mintha nekem találták volna ki. Szórakoztatott, többnyire kedvemre volt a kollégium hagyományos szokásrendje, elfogadtam, gyakoroltam régen elhomá-lyosult tartalmú vagy közérthető elemeit, kedvemre volt az állandó szellemi készenlét, az izgatott beszélgetés, a gáttalanul szabad szókimondás, a minduntalan, ebéd közben is, megnyilatkozó bárdolatlan, trágár humor, felfedeztem az eszpresszókat (nekem ez is újdonság volt) és az ócska kiskocsmákat, jártam az egyetemhez közeli Darlingba, naphosszat együtt ültem a húsz-harmincvalahány évesekkel, Mátyás Ivánnal, Végh György-Fabulyával és Lengyel Balázssal, Nemes Nagy Ágnessel és, ki emlékszik már a nagyszerű kritikusra-esszéistára? Vajda Endrével, Jékely Zoltánnal (ő kezdte a sírvers-írást, mikor kötetét betiltották: ez olyan temetői költészet) és Határ Győzővel, két börtön közt bejárt ő is, megismerhettem Weöres Sándort, jártunk hozzá Domokos Matyival, Fodor Bandival az Alsó Törökútszóra, az egész, nemsokára kiséprűzött, elnémított irodalmat. '49 tavaszán, már túl a fordulaton, a kinti világban is, a bentiben is, egyre sűrűsödtek a baljós előjelek, a kollégiumban naponta növekvő feszültségben éltünk, Makón, már egy évvel korábban is, rám-rám tört valami rossz előérzet, *Kagylóba, héjba, kőbe bújj, / hegyes tüskékkel védj magad, / mint aki tudja az ígét, / s magából mindent kitagad*, írtam akkor, de azért ebben a begubózni, kirekeszteni a világot ösztönbe nyilván bele-játszottak háborús tapasztalataim is, hanem ugyanabban az évben írtam egy bibliai mintákat előhívó szabadságverset is, az már félreérthetetlenül jelen időben szól. *Az éj-szakáink mint a rács. / Az üzött szólni retteg, így kezdődik, de bármennyire kimódoltak is a szavak, a képek, elég világosan beszél: Ó, földbe ásott eleven test / iszonyú kínja ég a húsban. / Fák menekülnek, vadmadár / sikoltoz lobogó hajukban. // A látó így szól: Jeruzsálem / leánya, háromszor jaj neked! / Sáskán él s fűvön, mert a fejsze / a fák gyökerére vetetett.* S nemcsak a hazai fejleményektől, de féltünk egy újabb világháborútól is, benne volt a pakliban, sokan éreztük így, jött is majd a koreai háború, *háború lesz, tanár urak*, mondta a Győrffy-kollégiumból az Eötvösbe átigazolt zalai parasztfiú, s bár szemlátomást hozzánk húzott, tudtuk róla, hogy párttag, én meg akkor írtam egy rossz sejtelmekkel és háborús em-lékeimmel terhes apollinaire-es technikájú versben: *Már látod, a közeli világ álombeli képei ezek, / szemek, fogatlan szájak, szemek, rothadó kezek, / málló hús iszonyú erjedése, kifordult belek, / legyek, zöldszínű legyek diadalmas zászlai lengenek*, és hasonló technikával, ugyancsak

biblikus hangfekvésben, de ennek már nem a várható háború volt a hátterében: *Ez a bűn hajléka, íme a bűn / hajléka, hasonlatos Sodomához. / Aki tudja a csillagok útját, / menekül vagy gyenge galambot áldoz. / Késő immár, késő minden, / verd le a port a sarudról, vándor! / Tépd ki magad, gyökerestül / tépd ki magad Sodomából. Mintha valami apokaliptikus ország- vagy világvégét-világégest képzeltem volna el az utolsó strófában: Forró tenger a tűz, örvénylő tenger, / mindent elemészlő! / Forró tengert adj hát, örvényt adj hát, / magunkon segíteni késő! // Hét napig izzik a föld majd, / égeti gyötrő láza. / Zápor surrog a nyolcadikon, hamuban / jár, aki magát megalázza. / Emlék nélküli ködben jár, / tapogat csak, mígnem a benti / tárgytalan éjből a tájat / vak szeme újra teremti. Akkoriban lett, a legváltozatosabb formákban, majdnem kényszer a mozgalmi élet, élniük kellett valamennyire azoknak is, akik nem voltak párttagok. Az egyetemen, a 6-os teremben, ott voltak a politikai, népnevelő nagygyűlések. Az egyikén az imperializmus-szálláscsinálója-öltözködésről volt vita, a csónadrágról meg a krepptalpú cipőről, a tarka ingról. Hosszan és, úgy látszott, gondterhelten, fel-felcsapó szenvedéllyel tárgyalták a kérdést, emlékszem arra a fejét vadul félrecepva felszólaló lányra, trikotózre, *elvtársak*, mondja, *nem az a kérdés, hogy csónadrág vagy nem csónadrág, hanem az, ami mögötte van.* Senki sem mert röhögni. Volt is, elretentésül, az Astoria kirakatában, egy gondosan kistaffirozott jampec, tanuljuk meg a mit miért nemet. Volt persze ugyanott a Rajk-ügy is terítéken, Réz Pali mesélte, hogy valahányszor elhangzott Rajk László neve, a sarokban egy szervezett szavalókórus skandalta: *kötelet a nyakára, hurkot a lábára, húúzd meg!* Hátranézett, és ott látta szép szerelmét, szemlátomást őszintén, szabad akaratából üvöltötte az akárhogy is, ocsmány mondatot, és Pali, a kezdet kezdetén meggyőződéses párttag, kiment háyni a vécébe. Volt a mozgalmi életnek egy gyakori, a régi Eötvös Collegium szelleméhez sehogy sem illő formája: az ilyen-olyan ünnepeken el kellett vonulni, éljenezve, tapsolva, karlengetve, az emelvényen szigorú protokoll szerint sorakozó vezetőink előtt. Ezt a tízperces alakítást, a lépést tartó, fegyelmezett vonalban menetelést alaposan begyakoroltuk. Többnyire a Belgrád rakparton volt a felkészülés, inkább azért emlékszem rá, mert aztán sokat jártunk oda Hubay Miklóshoz, Domokos Matyinak rokona volt, vacsorázni, nagy áldás volt az akkor, beszélgetni késő éjszakáig, mindig volt kivel, járt oda rendszeresen Kormos Pista, Lakatos István is meg mások, képzőművészeti albumokat forgatni, végigfuttatni szemünket a könyvtár polcain, korábban, míg el nem ment nyugatra, Cs. Szabó lakott ott. A menetgyakorlat: míg egy-egy csapat, csoport, kollégisták vagy német szakosok, vezényszóra vártak, a többiek nem maradtak tétlenül, *elvtársak* vagy *barátaim*, zakatolás, gondolom, szovjet mintára szervezett mulatság volt, szovjet menete volt a dalocskának is, népdalküszöbvel indult, *hegyek között, völgyek között zakatol a vonat, / én a legszebb lányok közül téged választalak*, és jött az akkora már megszokott váltás: *egy a jelszónk, tartós béke, / állj közénk és harcolj érte*, ugyan ki hihette el, hogy az ilyen üres szövegecskében lehet valami politikai hatékonyság? rá meg az idéten refrén: *riccs-raccs-rumli-bumm, rumli-bumm-rumli-bumm*, de azért az egyhangú körtánc közben mégiscsak meg lehetett ölelni a lányokat. Egyszer-egyszer Jankovich Ferenc kivételesen jó dalszövege: *Sej, a mi lobo-gónkat fényes szellők fújják, és rá a jelszavak, Ifjúsági egységet! Ifjúsági egységet! Hurrá! Éljen a SZIT! Éljen a TIOSZ! Éljen a NÉKOSZ!* Ki gondolta volna, hogy az ellenünk újra és újra kijátszott, vetélytárs-ellenfél és felmutatott példa NÉKOSZ-t valamivel előbb fogják betiltani, mint az Eötvös Collegiumot, a *széplelkek tanyáját*. Ez a menetgyakorlat sokféle visszhangot ver bennem, hatására írok egy verset, akkor *Radnóti emlékére* volt a címe, később *Menetgyakorlat* lett. Háttere többszörösen is személyes, ezt csak én tudhatom, háttértartományaiba az olvasónak nincs bejárása, de a képek, képzetek, szólamok együtte-*

sében, ha a vers jól van megcsinálva, megérezheti a feszültséget. Az első versszak: *Vizből kel ki a szörny. / Lomhán a partra zökken. / Összehúzódik, nekilődül, / sűrűsödő időközökben kitalált kép, nincs közvetlen köze a látványhoz, arra való, hogy testet adjon a testetlen riadalomnak, ez a vers magva (lehet, valami bibliai minta is van mögötte), ezt kellene a fogható világból, a vers valóságos színteréből vett részleteknek külön áramokkal feltölteni. A folytatásban a *felfordított ladikokat* onnan vettem, az alsó rakpartról, a felfordított, mert március volt, szavatolja a kép hitelét, ha a ladikokat láthatom, tapinthatom, láthatónak, tapinthatónak gondolom a képzelet koholta szörnyeteget is, *A bizonytalan test kiterjed, / mohó étvágygal rángva szívjá / a tájat egyre beljebb*, és következik, összemosódva vele, kétsornyi átrajzolatlan történet: *Mikor az egy ütemre lépők / zajától visszhangzik az út már*, itt csakugyan mi menetelünk, felvonulásra készülők egyetemisták, de bennem ez a kép háromfelé kötődött, '49 tavaszához, a megint parancsra mozduló tömeghez, emlékezetemben meg a még közeli háborúhoz, a leventezéshez, a katonai kiképzéshez és Brest-Litovszkhoz, a fogolytáborhoz is. *A hidak a folyókba szakadnak, / éjjel sötétben zengenek* jelen idejű és múlt idejű is, mögötte az ostrom, a háború vége, a Ferenc József-Szabadság hídon már természetes volt átjárni, nemrég avatták a Margit hidat, de a Lánchíd, az Erzsébet híd még eltorzulva-megcsavarodva lógott-merült bele a Dunába, a versben a Gellérthegy is majdnem látvány, csak egy kicsit átrajzolva, s még inkább az ez a két alak: *Két nyomorék reggeltől estig / a ritka szélben imbolyog. / Üres szemükből vastagon / kiduzzad tarjagos husuk*, ott ültek reggeltől estig a vásárcsarnok kapuja mellett, kifolyt szemük, megpocsékolt arcuk, úgy képzeltem, a háború nyomát őrzi. Itt vált a vers utoljára, a záróstrófában megint a versen végigvonuló szörny, a parancsuralom képlete, féljelképe: *A szörnynek emberarca van, / de mi tudjuk alattomos / szándékát: ide-oda hurcol, / s könnyörtelenül eltapos*. Azt szerettem volna, ha a *Menetgyakorlat*nak többféle lehető iránya, egymást előhívó, egymással összefonódó jelentései, érzelmkötegei volnának. Az Eötvös Collegiumban egy évvel azelőtt még sokkal derűsebb volt a világ, a szólásszabadság még alig-alig sérült, a társalgóban, ebéd közben, szobákban, folyosókon ki-ki mondta a magáét, ha olykor-olykor voltak is már a közös életnek felemás pillanatai. A frakció tagjai is hallgatják, éneklis is zavartalanul a csúfolódó, destruktív dalokat, akár a mozgalmi dalok paródiáját is, mondjuk, a *Már termelnek újra a gyárakét: Mert a munkára épül az állam, / az államban él a Gerő. / Szolga vagy s az maradsz a munkádban, / de munkádból lesz a jövő, / s a munkádból él a Gerő*, a '48-as kabaré (évente megrendezett, a kollégiummal egyidős színpadi játék, tiszteletlen kigúnyolása mindennek, az előadáson ott ülő professzorainknak, filozofságnak, eszméknek, politikának, megvannak a nagy műgonddal készült plakátok), pedig az már nyár derekán volt, a *fordulat* árnyékában, töretlenül őrizte gátlástalanul szókimondó, ötletesen trágár szellemét. Nyár elején kezdődött a kabarés, a színdarab, az opera (mert az is hozzátartozott, összelopkodott, komoly zenéből vagy komolytalan, mozgalmi dalokból, a szöveg útszéli humorát kijátszó operadallamokból összekutyult produkció), a betétjelenetek közös munka eredményei voltak. Volt egy Fodor Bandival közös jelenetünk, Bandinak a már mindenfelé terjeszkedő szocreált, nekem a kassákos-apolinaire-es avantgárdot kellett parodizálni. Bandi már verse címével is remekelt: *Az óbudai Rákosi Mátyás Óvónőképző Andics Erzsébet Csúszdájának felavatása elé*, ráadásul előadása sem volt akármilyen, nagyszerűen utánozta-majmolta az akkor már bölcs vezér előadásmódját, hangképzését, modorát: *Bele is pukkan a burzsuj! / Megcsináltuk a hároméves tervet. / Egy szusszanás, / A nagybankokat államosítottuk. / Két szusszanás. / Leszámtunk a jobboldali szociáldemokratákkal... / És most, barátaim, párttitkárok és költők, / munkások és parasztok, / szellemi dolgozók és üzemek dolgozói, / bérkaszárnnyák lakói,**

munkaversenyek hősei, / a következő láncszem! / Csúszdát avatunk Óbudán! Nem tudom, ma mennyire érezni a szövegben, a szöveg alatt a hibátlanul eljátszott szovjet bárgyúságot, a pártsajtó előre gyártott, kötelező elemeit, lejjebb pedig a népies-pártos költészet hanghordozását, mozdulatait: Búcsúzásképpen megkérdezem / a csúszda gondnokát, / az öreg Rezek Miska bácsit... // Hajdan napszámos volt az öreg / a Zichy grófék uradalmán, / aztán gombkötő munkás / a szentlőrinci gyárban, / az egyik fülét Piavénél hagyta, / csak fél tüdeje van, / és második felesége, / – az előbbtől két fia, négy lánya –, / ...Szóval megkérdezem / az öreg Miska bácsit: / hogy s mint éledgel mostanában? // Hát ecsém – szól, miközben pipaszárral / fenegyeti a bajszát jobbra-balra –, / a legeeseő, hogy államosítsuk az oskolákat, / otán majd a többirű is beszélünk.

Nem volt rossz az én paródiám sem, nagyon tetszett Hankiss Jánosnak, de abból hiányzott a politikai gyűjtőanyag. Így kezdődött: *Ó tabara ó tahabarata / A négerek vörös fülei egymásra néznek / Csend A fa üvölt A délkörök elhajolnak / Kaljazánban az archimandrita szélesen él / De ki vakarja fekete talpainkat,* és a vége: *A hegyek papja csupa vér / Átüt kristályos kék szaga / s a dombok lila ormain / tombol a roppant éjszaka.* Nagy sikere volt egy évre rá a '49-es kabarének is, sokan voltak ott vendégek, Mátyás Iván, Nemes Nagy Ágnes, Rubin Szilárd, Szabó Ede, Darázs Endre, de Fodor Bandi remek József Attila-paródiájára már lecsap az éber cenzúra, mikor a próbán elmondja: *A Világ vagyok, illetve Szabad Nép, / keblemben anti-düh ring és kitör, / a partizánok győznek velem holtan, / a Kuomintang-Kína meggyötör, / Bierut, Gottwald, Dimitrov és Gróza, / Lenin, Sztalin, Marx, Engels kavarog / e szűben, – és a szűrővizsga óta / is fejlődtem, csak párttag nem vagyok,* figyelj ide, mondja az éppen pártfőiskolás Pándi, a Kuomintang-Kína, Lenin, Sztalin, Marx, Zsdanov – pláne, most halt meg! – említéséről szó sem lehet. '48 nyarán már a szünetben sem pihenhetünk-dolgozhattunk háborítatlanul, marxista tanfolyamra rendelték be bennünket, előadásokat hallgattunk, társadalomfilozófiát, politikát, *korszzerű* irodalomszemléletet, a marxizmus klasszikusainak tanításait, voltak vitaórák, jobbra kényszerű mutatványok, volt visegrádi nyaralás is, folytatódott a világnézeti nevelés, a kritika-önkritika, gondolkodás, szovjet mintára ment ez is, voltak kínos és mulatságos pillanatai, egy dögész például, sikeres csillagász lett aztán a forradalom után Nyugat-Németországban, és, úgy hallottam, Adenauer udvari asztrológusa, elmondta, ahogy kellett, hogy ő ugyan polgári családba született, de már gyerekkorában is szembekerült, igyekszik levetkőzni és így tovább, meggyőnta azt is, hogy nincs jó kapcsolata a női nemmel, ráadásul fitymaszkülete van, pártjától várja, hogy ezen a baján is segítsen, a sebészkes nem jutott eszébe. De volt olyan is, Garay András, később nemzetközi hírvilágos, aki vállalta, nem mentegette katolikus hitét, a nála fiatalabb klasszika-filológus Ritoók Zsiga reformátusnak vallotta magát, világnézetét. A frakció, vagyis a kommunista párt már '48-ban, de még inkább '49-ben egyre erőszakosabb, nem halogatják tovább a *polgári szellemű elit-intézmény* gyökeres átalakítását, gondolom, Lakatos Imre 1947-es cikke szellemében, ő indította el az Eötvös Collegium-ellenes hadjáratot. (Miért ne mondjam: zseniális pszichopata volt, gyilkos, Nagyváradon a háború vége felé kommunista sejtje egyik tagját, egy tizenhét éves lányt, mert, állítólag, beteg volt, s ha kórházba kerül, öntudatlanul kifecseghet valamit, lebuktathatja a szervezetet, halálra ítélte, s ezt később se bánta meg, öngyilkosnak kellett lennie, s főnökének még arra is volt gondja, hogy egy párttársa, S. Nyuszi, '49-ben a kollégiumban szemináriumvezetőnk, Debrecenbe kísérje, ne Nagyváradon találják meg a holttestét, ciánt ivott a Nagyerdőn, Lakatos később Recskre került, mikor kiszabadult, ügynök lett, jelentett legjobb barátairól, a forradalom után Angliába ment, páratlan tudományos pályát futott be, filozófia- és matematikátörténész

volt, az angol lexikonokban terjedelmes cikkekben emlékeznek rá. Megmagyarázhatatlan történetét könyvek próbálják magyarázni.) Hogy el ne felejtsem: volt hasonló támadás a nyilas világban is. A *fordulat éve* után hirtelen fontos lett, s ezt sürgette az is, hogy '48-ban, inkább csak bosszantásul, a *közönyösek*, az *ellenséges elemek* nem választották meg ifjúsági elnöknek a frakció jelöltjét. Egyebet se hallottam, választani kell, belépni vagy kívül maradni, ebben a hazai és világpolitikai helyzetben nem lehetünk közömbösek. Sokszor legfeljebb találgatni lehetett, ki hogy, miért lépett be, s hogy élt aztán a megnyíló lehetőségekkel. Voltak igazhívók, akiket helyzetük, személyes vagy általános tapasztalataik vittek a pártba, Bodnár Gyurka azt mondta, ez az egy zakóm van (csakugyan így volt), nem akarom, hogy így maradjon. Ha csak a tiszta elméletet néztem, sok minden tetszett benne nekem is. Volt a legegyszerűbb képlet, az érdekből belépők. De az sem olyan egyszerű, egy ideig tudták, hogy megalkudtak, de mert valahogy meg kellett magukban teremteni a benti békét, egy idő múlva elhitték, hogy ezért vagy azért, jól választottak. Mert, ahogy Orbán Ottó mondta egy kiváló költőtársára, a szarban nem lehet sokáig lábujjhegyen állni, előbb-utóbb talpunkra ereszkedünk. Voltak polgárok-kispolgárok, s ha egyszer rájuk került ez a címke, mosakodniuk kellett, bizonyítani, volt, aki komolyan gondolta, összefolyt bennük őszinte szándék, önáltatás, goromba hazugság, volt egy irodalmártársunk, kiváló elme, úgy hírlett, feljelentette szüleit, s tudtunk olyanról is, aki szerelmére tett terhelő bejelentést. Voltak egyensúlyhiányban szenvedők, hasadt lelkek, állandó zaklatottságban, döntésképtelenségben *ingadoztak*, hitték-remélték, hogy az eligazító eszmerendszer mindent helyére tesz, meghozza belső békéjüket. És voltak olyanok, s ez nagyon is beleillett a kollégium szellemébe, akiket az önmagáért való gondolkodás, a hatásos-világos okfejtés, a vita élvezete vezetett, ugyanolyan sportszerű hévvel forgatták az erre igazán alkalmas marxista-leninista eszméket, mint korábban a másfajta világszemléletét. Csakhogy ez a hajlam nem maradt pusztá mutatóvány, előbb-utóbb igazodni kellett hozzájuk napi ítéleteikben, zenei, irodalmi választásaikban. S voltak, s nekem talán az volt a legijesztőbb, az érthetetlenek. Jött '48-ban, a NÉKOSZ-ból egy fiú, mindig izgatott gondolkodó filosz, volt benne valami prédikátorszenvedély, szerette is a hitvitázó irodalmat, s ez érzett a beszédmódjában is, tudtuk, hogy párttag, mégis a körünkhöz tartozott, sokszor voltunk együtt vele valamelyikünk szobájában, hozta a híreket, olyasmiket is, amiket mi, elkülönülők, nem tudhattunk. Lehet, hívó volt, de egy kicsit eretnek is. De hogy került ez a jóra való dunántúli parasztfiú a pártba? Akkor azt hittem, azok közül való, akik helyzetükből következően hittek a megváltásban, a szocializmus ígérete jövőben, a népi felemelkedés liftjén érkezték, Németh Lászlóval szólva. Kapott is mindenféle méltóságot, igazgatónak küldték egy népi kollégiumba, s ez mintha bántotta volna, lett kari titkár, s egyszer csak, egy vagonból kidobott levélből megtudta, hogy szüleit, *titóista kémeket*, holtszegény parasztokat, a Hortobágyra hurcolták, egy birkahodályban, ganéban, pizsokban éltek ott három évig, házukat, földjüket, méltóságukat soha nem kapták vissza, s ő, a maga biztonságát is kockáztatva, kétszer meglátogatta, hitte, azért telepítették ki őket, mert '45-ben nem léptek be a pártba. De ha apja nem, mikor, miért lépett be ő? Meggyőződésből? számításból? mert ő már másképp, értelmiségi fejvel gondolkozott? S később tartotta magát, ragaszkodott valami tisztességhez, mert mikor egy ÁVH-s pártvezető felszólította, állítson össze egy listát, nevekkal, azokról, akiket ki kell zárni, még az alapvizsga előtt, az egyetemről, nyilván nekem is rajta kellett volna lennem, megtagadta. De akkor miért hívta be magához, miért mondta *munkásszármazású* szerelmemnek: szakítson velem, *osztályidegen* vagyok.

Így volt-e csakugyan, nem tudom, de elhiszem. S hogy értsem, hogy mikor ki akarták záratni a pártból, jólesett neki, hogy pártszervezete a kizáratás ellen szavazott, hogy megérezhette szeretetüket, ragaszkodásukat, de hát mégiscsak ez a párt juttatta szüleit a Hortobágyra, kizárták aztán nem csak a pártból, az egyetemről is, s lett, hét éven át, vasesztergályos. Hitte-e, mint nem egy párttársa, hogy itt csak tévedés lehet, hogy mindenről csak az aljasok tehetnek, de végül minden jóra fordul, akár vissza is veszik a pártba? Mennyi ebben a lidérces történetben a tiszta hit, mennyi az önáltatás, a külső (vagy belső) kényszer? Mindenesetre, akárhogy is, ez a cikcakkos sorsvonal egy sokféle gravitációval terhelt közegben futott. Lehet, hogy részleteit jobb kitörölni az emlékezetünkéből. És felejtjük el azt is, hogy kezdődött? Hogy, mert hülyéskedve odavetette: Mariborba, Tito államába megy nyaralni, kollégistatársa állampolgári kötelességének érezte, hogy feljelentsen? Higgýük, hogy egy rossz rendszer mozgósíthatja a sejtjeinkben más körülmények közt ártalmatlanul lappangó rossz ösztöneinket, lehető bűneinket? És mi?... Volt egy szerda esténk, a kollégiumi költők estje, vagyis a Fodor Bandié meg az enyém, régóta húzták-halogatták, végül '49. március 9-ére tűzték ki, a kötetemet '48 késő őszen már betiltotta a Könyv hivatal, helyzetem a kollégiumban, sokakéval együtt, egyre bizonytalanabb, de akár azt is mondhatnám, egyre bizonyosabb kifejtés felé mutat. Nemrégén azért még jelent meg versem a *Magyarok*ban, verseimet mondták a rádióban, most majd a kollégiumban gyakorolhatják kritikai tehetségüket rajtunk, a terem, mondhatni, megtelik, nem csak pályatársakkal, nem akárhány ülnek velünk szemben, eljött Gyergyai Albert és, persze, Fülep Lajos, ők még a *Nyugat* nagy nemzedékével indultak, Fülep úr Adyval éjszakázott a pesti törzskocsmákban, ő írta az *Országban* (meglepő hely: a nagybirtokosok lapja) az első nagy elismerő-felfedező esszét Adyról (ő nevezte el művészettörténész professzorunkat Fülep-Krisztusnak), Gyergyai úr Babits legszűkebb köréhez tartozott, rendszeresen írt a *Nyugat*ba, ott ült Kenéz Ernő, kollégiumi franciatanárom, a kollégiumban meghonosodott módszerrel tanított, hatékonyan, némi nyelvtani előtanulmányok után kezünkbe adott egy könyvet, Voltaire-re, a *Zadigra* emlékszem, meg Stendhalra, *A szerelemről* kellett megérteni, fordítani, Bandi orosz tanára, Hadrovics László, én a Hadrovics–Gáldiból ismertem, *Nagyon-nagyon sokat kell még magának szenvednie ezektől, de én azt mondom, ne hagyja magát! Ne írjon egy sort se lelkiismerete ellenére. Hol van itt a tudomány vagy a művészet lehetősége? Nézze meg a szovjet irodalmat! Ne is beszéljünk a líráról! Itt van az újságjuk, a Lityeraturna ja Gazeta, micsoda versek vannak ebben! Borzasztó!*, mondta Bandinak legközelebbi órája után, még nem szokott le a szabad beszédéről, de azért megvárta, hogy másik két tanítványa becsukja maga után az ajtót. Felolvastuk három-négy versünket, Bandi ítése Németh Lajos volt, a frissen beszédett marxista-leninista esztétika tanait fordította Bandi ellen (megjavult később, talán éppen tanára, Fülep úr hatására, s írt jó könyvet Csontváryról, s hogy róla, abban is mestere hatását sejtem), olyan bűnököt olvasott a fejére, hogy ma már nem is igen érteni nem csak esztétikai, de köznapi jelentésüket sem, nem is beszélve róla, hogy egy cseppet sem illettek Bandi verseire. *Költészete alapján egy kispolgári magatartásra vezethető vissza, nyilvánvalóan naturalista, főbenjáró bűn volt az is, mást alig tudott mondani bírálata tárgyáról. Mondta aztán valaki újkollégista, mondta zárószavában Lutter Tibor is, hogy a Bartók utolsó sorai ideológiailag helytelenek: az halhatatlan, aki fél, de / ki félelmét is biztatásként / hagyja reánk, a rokonokra, mert mi köze az alkotásnak a szorongáshoz, kinek kell ma, 1949-ben Magyarországon félnie?* Megkapom én is, talán még inkább, a magamét, költészetem *költészettelenes és emberellenes, hogy fejlődhessek, emberileg kell fejlődönm, megváltoznom. Hiába*

kel védelmemre Domokos Matyi, hasztalan beszél *élesen, pontosan*, a baljós ítéletet mégis csak Frankl Zsebi mondja ki: *ahogy kiirtottuk politikai megfélemlőjét, úgy fogjuk kiirtani ezt is. Kiirtani*, akkor már ilyen volt a korszerű esztétika. És ilyen a szabad szellemű Eötvös Collegium légköre. De mindig úgy éreztem, ő volt talán az egyetlen, aki, egy negyedszázaddal később, megtalálta a módját, hogy valamit jóvátegyen, feloldja a bennem rekedt feszültséget. Egy közös értekezletünkön (akkor a Helikonnál dolgozott) csak úgy, mellékesen, átölelte vállamat, és *hogyan vagy*, kérdezte kedvesen, és én úgy éreztem, ezzel mindent rendbe tett. Ráadásul hideglelés részvétet éreztem iránta, a vonat alá feküdt, nyomorékul élte le életét. A frakció egy másik tagja, Pándi Pál, ezt a mozdulatot, talán mert gátlásos volt, sohasem tudta megtenni. Másnap, a portán, szépen becsomagolva, egy üveg bort és egy kalácsot hagyott valaki a nevemre. Mellette levél: *Engedje meg, hogy vád- és védőbeszéd helyett így köszönjem meg antik módra borral és kenyérrel, hogy verseit hallhattam, egy versolvasó és verskedvelő*. Ugyanezt kapta Bandi, más szövegű levél kíséretében, persze. Hamar kiderült: Gyergyai Albert küldte. Néhányan Matyi szobájában gyűlünk majd össze, s isszuk meg a borokat, rá, Sárosi Bálint jóvoltából, egy üveg pálinkát is. Akadt, aki jelentette a gyanús mulatozást, lett is belőle valami vizsgálat. A kollégiumban, nemrégén még olyan nyájas otthonunkban, napról napra zaklatottabb lett az életünk. Ahogy Bandi írta a *Tilalmas ifjúságban*: *Ó, strázsaként kísértő vad gyanakvás! / Fülelő ajtók, zord falak, nyomasztó némaság, / leselkedő félelmek suttogása, / lépésed árván szédeleg a sötét folyosókon, / s fölhogad újra messziről a gúny fájdalomként / egy zongorán az appassionata. // Alarc alatt lapít a sanda érdek, / fülledt szobákban forr, lobog a csiholt gyűlölet, / dühödtt tűzébe vetné tisztaságod*. Minden nappal komorabb lett a világ, fojtogatóbb a levegőtlenység. '49. szeptember 26-án, vacsora után, népgyűlés, a terem új arcokkal tele, s hány megváltozott az ismerősök közül is. A *Rajk-bandáról* (kötelező volt így mondani) szónokolnak, utána kinek-kinek el kell mondani a magáét, az ifjúsági elnök, már az első mondatában, beveti a kötelező, rikító, készen kapott szavakat, mondatokat, a rögtönzött felszólalásoknak is megvan a nyelvi szertartásrendje, valahányszor elhangzik Rákosi Mátyás neve, mindig van, aki elordítsa, jön a vastaps, az ütemes Sztalin, Rákosi, az éljen a Párt, mert *gyerekek, beszéljünk a mi izzó gyűlöletünkről*, figyelmeztet HP, az elnök, évtizedek múlva megyünk Párizsba mind a ketten, egymás mellett ülünk a repülőgépen, két hajdani kollégista, zavartalanul beszélgetünk, hol békésen-nyugodtan, hol szenvedélyesen-izgatottan, mintha visszakerültünk volna a kísértetkollégium közegébe, nem törtek rám rossz emlékeim, nem tolokodtak elő erőszakosan az egykori szavak-képek-jelenetek, s ha mégis, hozzágondoltam volna: egy rossz kor rajzolta át nemcsak az eleve rossz hajlamúakat, hanem, ha úgy alakult, ezért-azért a jóra valókat is. HP emlékezetéből is kihulltak a lelket terhelő részletek, egyébként mindenfelől azt hallottam, kiváló ember lett belőle. Felállt aztán, mikor már pattanásig feszült a légkör, Pándi Pál, *ilyet még nem pipált a kollégium*, így kezdte, vajon sejtette-e már, hogy hiába tisztogató, átnevelés, nem is sokáig fog már pipálni. Előbb általában, *elvien* Rajkról (meg sem érintette a gyanú, hogy Rajk László fahangon elmondott vallomása betanult hazugság?), Titóról, imperializmusról, kémekről, ügynökökről, aztán, hirtelen fordulattal, *eh, ne kerteljünk, Lator! Megkérdezhetnének Lator Lászlót, azt a Lator Lászlót*, és jöttek vad indulattal előszámlált bűneim, irracionalizmus, pesszimizmus, dekadencia, politikai tévelygés, elszigeteltség s most éppen az, hogy nem *bélyegeztem meg* Rajkot, nem követeltem, hogy akasszák fel, hogy a hallgatás is állásfoglalás (engem leginkább az ízlésem kényszerített hallgatásra), bűnöm lett az is, hogy a Könyvhivatal (*okkal, igen helyesen*) betiltotta könyvem, meg-

kapta a magáét két dögész, Lipták József, fasiszta könyvet találtak az ágya alatt, Szentkuthy Miklós, tanára a gimnáziumban, dedikációjával, és Károlyházi Frigyes, mert *destruktív és közönyös magatartást tanúsítottak, és gyerekek, most mindjárt ítéljünk, akarjátok? és a kollégium természetesen elsőrendű kötelességének fogja tartani, hogy kivesse magából az idegen elemeket*, felelt rá a frissen felvett HM, két mondatot sem váltott velem eddig. Ez volt hát az a megújult kollégium, amelyet Lakatos Imre, a rendhagyó, '45-ben sokféle támogatással felvett álkollégista képzelt a polgári, elzárkózó elitintézmény helyébe? Az elkötelezettekét, a harcosokét, a mozgalmárokat? És a vádbeszéd (csak a hátulsó sorban Szász Imre emelte fel a kezét, még nem költözött ki belőle a szabad véleménynyilvánítás ösztöne, de *Imre, ne zöldülj meg*, figyelmeztette, még idejében, Fodor Bandi), a szavazás és az ítélet után a bűnöst, ordítózva, kikergették a teremből, mert a pusztá kizárás nem lett volna elég megalázó. Egy külön vésztörvényszék a szobámban is összeült, ott volt Lutter Tibor is, egyik, nemrég felvett, szobatársam felrótta, hogy olyan dekadens burzsoá költőket szeretek, mint Eliot, korábban megmutatta Eliot-fordításait, mondjak rólok véleményt, a másik előszámlálta káros politikai nézeteimet, megnyilvánulásaimat, ugyan honnan ismerte őket? Csúnyán elbánt velem Fodor Bandi kóros egyensúlyhiányban szenvedő, baráti körünkhöz tartozó kaposvári osztálytársa is. Ott volt Bodnár Gyurka is, de ő leginkább csak hallgatott. Írtam később, '52-ben, egy verset, első ránézésre egy bibliai történet versbe írása, de az a vésztörvényszék, Pándi alakja van mögötte: *És az a lény! A homályból kiválva / közeledett, s hogy ráesett a fény, / láttam, tajtékat hány iszonyú szája, / tekintetében örvény-szenvedély. // Ujját emelve imbolygott előttem, / kit a leláncolt mélység feldobott. / Talán nem látták, s nem láthatta ő sem / a homlokán sötétlő billogot. // Mint egy megszállott, mint maga a Mester, / úgy bizonygatta pusztító hitét, / és fenyegette máglyával, kereszttel, / ki azt vallja, a Názáretiét*, de mert, akárhogy is, ha az ember belekerült, reggeltől estig benne élt abban a szorongató közegben, kénytelen-kelletlen beletanult valamenynyire a képmutatásba, a védekező hazugságba, volt, hogy úgy éreztem, én magam is bűnbe estem. Ezért végződik így az *Ez az a perc: Ó, mondjátok, hát lesz eröm e sorshoz, / ha hit és szándék – minden hasztalan? / S ha tán a szelíd hatalom feloldoz, / feloldozhatom valaha magam?* Nem lehetett csak úgy, önként lemondani, otthagyni a kollégiumot, mikor már tudhattuk, mi vár ránk, a kiebrudaltakat nyilvánosan ki kellett pellengérezni, meg kellett szégyeníteni, jellemző kényszere volt ez is a diktatúrának. Nem vigasztal, hogy az *ellenséges elemektől* megtisztított kollégium, hiába hitt benne állítólag néhány tisztogató, mégsem kerülhetett el a rászabott ítéletet, ugyan hol, ki dönthetett a sorsa felől? Egy év sem telt el a kizárásunk után, s elkészült a tényeket rögzítő jegyzőkönyv, *Budapesten, 1950. évi augusztus 22-én a XI. ker. Nagyboldogasszony útja 11–13. szám alatt lévő Eötvös József Állami Főiskolás Kollégium hivatali helyiségében a kollégiumnak a VKM kezeléséből a N. V. kezelésébe leendő átadása tárgyában*, és az egyik aláíró Lutter Tibor átadó igazgató. Megkönnyebbült, sajnálta, félt? Neki is, kétszeresen, köze volt hozzá, s most ő tett pontot a hosszú történet végére. A vésztörvényszék után, kegyelemből, vagy egy hétig még maradhattam, legyen időm lakást keresni. Bandi hívott, Matyit meg engem, a *hátországába*. Jó ideje már, ha találkozni akartunk, külön-külön indultunk, fel, a Gellérthegyre, most is, a villamoshoz, mert *erről az összeesküvéstről nem tudhat senki*, írta Bandi a naplójába. *És a vonaton már érzik rajtunk a nagy fölzsabadultság*. Mi, két alföldi, akkor láttuk életünkben először a Balatont, gyönyörű pillanat volt, mikor a vonat Akarattyánál kibukkant a híd alól, s ott volt, karnyújtásnyira, a nagy víz. Együtt maradtunk Pesten is, egy Székely utcai bérház rideg, fűtetlen szobájában laktunk, s együtt jártunk ebédelni, úgy emlékszem, 7,50 volt egy hétre, a Köztelek utcába, a protestáns menzára.